

BRIEF AAN MENOIKEUS

EPICURUS GROET MENOIKEUS

122 Laat niemand wanneer hij jong is het beoefenen van de filosofie uitstellen, en laat ook niemand wanneer hij oud is het filosoferen moe zijn. Niemand kan immers beweren dat zijn tijd nog komt, of dat zijn tijd al geweest is als het om geestelijke gezondheid gaat. Wie beweert dat de tijd om te filosoferen nog niet is aangebroken, of dat deze tijd al achter hem ligt, is als iemand die zegt dat het nog geen tijd is voor het geluk of dat die tijd al voorbij is. Daarom dient zowel de jongere als de oudere zich met filosofie bezig te houden—de laatste om ondanks het klimmen der jaren als een jonge man het goede leven te genieten doordat hij met dankbaarheid denkt aan wat geweest is, de eerste om tegelijkertijd jong en oud te zijn doordat hij vrij is van angst voor wat komen gaat.¹ Wij moeten ons, kortom, wijden aan wat geluk brengt, want waar geluk is, hebben wij alles, en waar het geluk ontbreekt, doen wij alles om het te verkrijgen.

123 Datgene waartoe ik je bij voortduring heb aangespoord, breng dat in de praktijk en oefen je er in. Besef dat het gaat om de grondbeginselen van het goede leven. Neem in de eerste plaats aan dat de godheid een onvergankelijk en volmaakt gelukkig levend wezen is, zoals besloten ligt in het algemene begrip van godheid, en dicht hem nooit iets toe dat niet past bij zijn onsterfelijkheid of dat niet eigen is aan zijn gelukzaligheid. Denk daarentegen alles over hem wat zijn met onsterfelijkheid bekreunde geluk onaangetast laat. Goden bestaan: we hebben immers heldere kennis van hen.² Maar zoals de meeste mensen hen voorstel-

¹ Zie ook sv 17. ² Zie § 3 van de inleiding over de kenheoretische achtergronden van deze passage, met name over de 'natuurlijke algemene begrippen' als criterium van waarheid.

Epicurus

"Overs de Natuur en het Geluk"

vertaald, ingeleid en van
aanteekeningen voorzien door

Keimpe Algra

1998 Historische Uitgeverij

Groningen

len, zo zijn ze niet. Dat blijkt al uit het feit dat de mensen zich niet op een consistente manier houden aan het beeld dat ze zich van hen vormen.³ Goddeloos is niet degene die het bestaan van de goden van de massa ontkent, maar degene die de goden toedicht wat de massa over de goden denkt. 124 Wat de massa over de goden beweert, betreft namelijk geen natuurlijke algemene begrippen, maar onjuiste veronderstellingen. Vanuit deze veronderstellingen worden de grootste rampen en zegeningen die de mensen overkomen aan de goden toegeschreven. Door en door vertrouwd als de mensen zijn met hun eigen deugden zien zij grag wezens die soortgelijk zijn, en beschouwen zij alles wat anders is als vreemd.⁴

Gewen je er aan te denken dat de dood niet iets is dat ons aan gaat. Elk goed en kwaad is immers gelegen in de waarneming,

ket

3 De conceptie van de goden die Epicurus met name bestrijdt, is die volgens welke de goden zich met de mensen bemoeien en wegzind of toornig kunnen zijn. De mensen houden zich volgens hem niet op consistente wijze aan dat beeld, wat blijkt uit het feit dat ze regelmatig geloven dat de goden perfect gelukkig zijn, hetgeen volgens Epicurus niet te rijmen is met gevoels van toorn of welgezindheid (zie hiervoor rs. 1). Elementen als voorzienigheid, en zorgzaam of straffend gedrag, jeggens de mensen horen dus volgens Epicurus niet bij natuurlijke algemene begrip (*prolepsis*) van 'god'. Perfect geluk hoort er wel bij, en daaruit kunnen wij dan de andere eigenschappen van de goden afleiden. 4 Hoewel de goden van Epicurus de antropomorfe goden zijn van de Griekse religie en mythologie, accepteert hij niet het menselijke gedrag dat men doorgaans aan die goden toeschrijft: hier stelt hij dat de mensen hun godsbeeld te veel naar hun eigen beeld en gelijkenis' vormen. Hiermee sluit hij zich overigens aan bij een oud filosofisch punt van kritiek op de traditionele religie. Zo stelt de voorsofocratische denker Xenophanes van Colophon (zesde eeuw) dat als runderen, paarden en leeuwen handen hadden en hun goden zouden kunnen schilderen, runderen rundvormige, paarden paardvormige en leeuwen leeuwvormige goden zouden schilderen (Xenophanes fr. 21 B 15 Diels/Kranz).

en de dood is verstroken raken van waarneming. Daarom maakt het inzicht dat de dood niet iets is dat ons aan gaat het sterfelijke karakter van het leven tot iets waarvan men kan genieten—niet door aan het leven een oneindige tijdsperiode toe te voegen, maar door ons verlangen naar onsterfelijkheid weg te nemen. 125 Er is immers niets angstaanjagends in het leven voor wie goed heeft begrepen dat het niet angstaanjagend is om niet te leven. Dwaas is dan ook degene die beweert dat hij niet zozeer angst heeft voor de dood omdat deze verdriet zal geven wanneer hij er is, maar omdat deze verdriet geeft zolang hij verwacht wordt. Wat geen last bezorgt als het aanwezig is, kan ons slechts ongegronde zorgen baren wanneer het nog in de toekomst ligt. Het meest huiveringwekkende van alle kwaden, de dood, is dan ook niet iets dat ons aan gaat, want wanneer wij er zijn, is de dood er niet, en wanneer de dood er is, zijn wij er niet meer. De dood, kortom, is iets dat noch de levenden noch de gestorvenen aan gaat. Op de eersten heeft hij geen betrekking, en de laatsten zijn er zelf niet meer.

Voor de grote massa ligt dat anders: deze vlucht weg voor de dood alsof het om het grootste van alle kwaden gaat, of ze verkiest hem juist als een beëindiging van de kwaden die met het leven verbonden zijn. De wijze wenst echter niet van het leven verschoond te blijven, 126 maar is ook niet bang om niet te leven. Het leven staat hem niet tegen, maar hij denkt ook niet dat het erg is om niet te leven. En zoals hij van voedsel niet in alle omstandigheden meer wil, maar het smakelijkste verkiest, zo geniet hij ook niet van de langste tijd van leven, maar van de meest aangename. Wie de jongere aanraadt goed te leven en de oudere goed te sterven, maakt zich er te gemakkelijk vanaf—niet alleen omdat het leven altijd welkom is, maar ook omdat de zorg voor goed leven en voor goed sterven één en dezelfde is. Nog veel bonter maakt hij het die beweert dat het goed is om nooit geboren te zijn, of, 'een-

126

maal geboren, zo snel men kan Hades' poort te bereiken.⁵ 127 Als hij werkelijk meent wat hij zegt, waarom verlaat hij het leven dan niet? Die mogelijkheid heeft hij immers, als hij tenminste vastbesloten is. Als hij het echter schertsend zegt, dan is het zinledige scherts bij een onderwerp dat dit niet verdraagt.

Wij dienen ons in te prenten, dat de toekomst niet geheel in onze macht ligt noch geheel buiten onze macht. Dan zullen wij er niet absoluut op rekenen als op iets dat zeker het geval zal zijn, maar er ook niet aan wanhopen als aan iets dat zeker niet het geval zal zijn.⁶

Voorts dienen we ons te bedenken dat verlangens in sommige gevallen natuurlijk zijn, in andere ongefundeerd; en dat van de natuurlijke verlangens sommige bovendien noodzakelijk zijn, andere alleen natuurlijk. Van de noodzakelijke verlangens zijn sommige noodzakelijk voor het geluk, andere voor een onverstoorde staat van het lichaam, weer andere zijn simpelweg noodzakelijk om in leven te blijven.⁷

128 Een consequente beschouwing van dit alles verschaft ons de middelen om kiezen en vermijden steeds te betrekken op de gezondheid van het lichaam en de onverstoorde staat van de ziel, aangezien dit het doel van het volkomen gelukkige leven is. Dit is immers de reden waarom we alles doen: om pijn noch angst te hebben. En wanneer we deze toestand bereikt hebben, komt de storm in onze geest geheel tot bedaren: een levend wezen hoeft in zo'n geval niets meer na te jagen dat het niet heeft, en niets extra's meer te zoeken om de goede toestand van ziel en lichaam te com-

5 Epicurus citeert enkele bekende dichtregels: Theognis (425-428).

6 Wij kunnen op niets met zekerheid rekenen en moeten ons dus wapenen tegen teleurstellingen, maar wij zijn ook niet slechts een speelbal van het toeval: er is een zekere ruimte voor eigen handelen. Wij kunnen, binnen bepaalde grenzen, onze eigen, tijdelijke, orde scheppen. Zie ook het eind van Ep. Men. 133. 7 Zie ook RS 26, 29 en 30, RS 29 met het scholium daartij.

plereren. We hebben immers alleen dan behoefte aan lust, wanneer wij pijn lijden door de afwezigheid van lust. Hebben we geen pijn, dan hebben we geen lust meer nodig.

129 En daarom zeggen wij dat lust uitgangspunt en doel is van het gelukkige leven. Zij is het die we hebben leren kennen als het belangrijkste goed dat van nature bij ons past, haar nemen we steeds als uitgangspunt bij kiezen en vermijden, en bij haar komen we uit als we, met onze gevoelens als richtsnoer, oordelen wat goed is. Het feit dat dit het eerste natuurlijke goede is, betekent nog niet dat wij altijd voor lust kiezen. Integendeel, we laten soms vele lusten aan ons voorbijgaan, als deze uiteindelijk leiden tot een ongemak dat zwaarder weegt. En in veel gevallen beschouwen wij pijn als verkieslijk boven lustgevoelens: als het langdurig verdragen van gevoelens van pijn meer lust tot gevolg heeft. Iedere lust, kortom, is goed doordat deze van nature bij ons past, maar niet iedere lust is verkieslijk, zoals ook van nature iedere pijn een kwaad is, terwijl toch niet iedere pijn altijd vermeden dient te worden. 130 In al deze gevallen moeten we door afweging en beschouwing van voor- en nadelen tot een oordeel komen. Wat slecht is gebruiken we soms als iets goeds, en omgekeerd wat goed is als iets slechts.

Ook de zelfredzaamheid beschouwen wij als een groot goed, waarmee wij niet beogen dat we onder alle omstandigheden in soberheid moeten leven, maar dat we, wanneer wij niet veel hebben, met weinig genoegen nemen. Dit in de volle overtuiging dat het meest van overvloed wordt genoten door mensen die er het minst behoefte aan hebben; dat alles wat natuurlijk is ook makkelijk te verkrijgen is, terwijl wat overbodig is moeilijk is te verkrijgen; dat van eenvoudig voedsel niet minder genoten wordt dan van een rijkvoorzien tafel, zodra elk onaangenaam gevoel van honger is weggenomen; 131 tot slot, dat water en brood het grootst mogelijke genot verschaffen aan iemand die honger en

dorst heeft.⁸ Wanneer aan een simpel en sober voedingspatroon draagt bij tot de gezondheid, het zorgt ervoor dat een mens opgewassen is tegen de ontberingen waarmee het leven ons onvermijdelijk confronteert, het maakt dat wij stevig in onze schoenen staan wanneer wij na tijden van gebrek op overvloed stuiten, en het maakt ons onbevreesd voor het toeval.

Wanneer wij dus zeggen dat lust ons levensdoel is, hebben wij het niet over de lust van losbandige lieden of over de lust die gelegen is in actief genieten—zoals sommige mensen denken die niet weten waar ze het over hebben en die met ons van mening verschillen of aan onze leer een negatieve uitleg geven—maar wij doelen op een toestand, waarin het lichaam geen pijn heeft en de ziel niet verontrust wordt.⁹ 132 Het gelukkige leven komt niet tot stand door drinkgelagen en onafgebroken feesten, noch door het genieten van jongens en vrouwen, of het eten van vissen of andere spijzen die de rijk voorziene tafel biedt, maar door nuchter denken, dat niet alleen de gronden onderzoekt van elk kiezen en vermijden, maar ook de ongegronde meningen uitbant waardoor de grootst mogelijke onrust zich van onze geest meester maakt. De basis van dit alles en het hoogste goed is praktisch verstand. Daarom is praktisch verstand zelfs waardevoller dan de filosofie. Uit dit verstand vloeien de andere deugden van nature voort, en het leert ons dat het niet mogelijk is om aangenaam te leven zonder verstandig, goed en rechtvaardig te leven, en evenmin om verstandig en goed en rechtvaardig te leven zonder aangenaam te leven. De deugden horen immers van nature bij het

aangename leven en het aangename leven is met de deugden onlosmakelijk verbonden.

133 Wie denk je dat er beter aan toe is dan hij die over de goden gedachten heeft die van eerbied getuigen, die voor de dood absoluut niet bang is, die bovendien het natuurlijke doel van ons handelen helder voor ogen heeft en doorziet dat het hoogste goed gemakkelijk te bereiken en te verkrijgen is, en dat het grootste kwaad ofwel kort duurt, ofwel gemakkelijk is te verdragen? Hij lacht om het noodlot dat door sommigen als meester ten tonele wordt gevoerd; hij houdt het er liever op dat sommige dingen noodzakelijkerwijze gebeuren, terwijl andere toevallig gebeuren en weer andere in onze macht liggen. Hij ziet immers dat wat noodzakelijk is niet afgewend kan worden, en dat het toeval onberekenbaar is, terwijl wat in onze macht ligt niet aan iets anders onderhorig is. Dit laatste kan dan ook onderwerp zijn van blaam of het tegendeel, lof.

134 Het is immers altijd nog beter om de mythische voorstelling van de goden aan te hangen dan om slaaf te zijn van het noodlot—een idee van de natuurfilosofen. De eerste visie biedt ons de hoop om de goden mild te stemmen door ze te eren, maar de laatste brengt een onafwendbare lotsdwang met zich mee. Wie is er voorts beter aan toe dan hij die niet denkt dat het toeval een god is, zoals de grote massa veronderstelt—een god doet immers niets op wanordelijke wijze—maar ook niet een onzekere oor-

8 Voor de these dat de hoogst mogelijke lust bestaat in het verwijderen van gevoelens van pijn of genis (zoals honger en dorst), en dat vervolgens de lust alleen nog maar kan worden gevarieerd, maar niet meer vergroot, zie RS 3 en 18. 9 Voor de combinatie van lichamelijke lust (vrijheid van pijn) en geestelijke lust (vrijheid van angst) vergelijk men RS 18.

zaak?¹⁰ Hij is niet van mening dat het toeval iets toevoegt aan het gelukkige leven, niet ten goede en niet ten kwade, maar gelooft dat het enkel de uitgangspunten levert voor een groot goed of kwaad. 135 Hij denkt dat het beter is om verstandig te zijn en het overigens slecht te treffen, dan om verstooken van wijsheid toevalige voorspoed te genieten. In het menselijk handelen is het immers beter dat iets mislukt wat weldoordacht is, dan dat wat niet weldoordacht is bij toeval toch goed uitpakt.

Al deze dingen, en wat ermee samenhangt, moet je dag en nacht overdenken, zowel alleen als met geesverwanten, en je zult nooit—niet in je dromen en niet bij je volle bewustzijn—verstoord raken. Je zult daarentegen leven als een god onder de mensen. Want wie als mens temidden van onsterfelijke goede dingen leeft, lijkt in niets op een sterfelijk wezen.

10 Deze laatste these is, waarschijnlijk bewust, enigszins paradoxaal geformuleerd. Epicurus bedoelt, zoals uit het vervolg blijkt, dat het toeval natuurlijk wel onzeker is, maar dat het geen oorzaak is. Want oorzaken determineren hun gevolgen, terwijl het toeval ons alleen de uitgangspunten voor ons handelen biedt. Toevallig 'geluk' dat ons ten deel valt is geen echt geluk, en toevallig 'ongeluk' geen echt ongeluk. Bepalend voor ons geluk is de houding die wij zelf tegenover dit soort gebeurtenissen innemen. En die ligt in onze eigen macht (een haast stoisch aandoend trekje). Ook hier zien wij weer een voorbeeld van Epicurus' obsessieve streven ons te laten zien hoezeer wij ons levensgeluk zelf in de hand hebben, zelf orde kunnen scheppen ondanks de chaos en het toeval. Vgl. ook *RS* 16 en *SV* 47 en 65.

AUTHENTIEKE LEERSTELLINGEN

RATAE SENTENTIAE

1 Wat gelukkig en onvergankelijk is, ondervindt zelf geen moeilijkheden, en bezorgt ook een ander geen moeilijkheden. Het is dan ook niet onderhevig aan gevoelens van woede, en ook niet aan gevoelens van welgezindheid. Al dergelijke gevoelens zijn immers eigen aan wat zwak is.¹

2 De dood is niet iets dat ons aangaat. Immers, wat ontbonden is, heeft geen gevoel meer, en wat geen gevoel heeft is niet iets dat ons aangaat.²

3 Het toppunt van lust is de verwijdering van alles wat pijn veroorzaakt. Waar lust aanwezig is, en zolang deze aanwezig is, daar ontbreekt wat pijn of verdriet, of beide veroorzaakt.

4 Pijn teistert het lichaam niet voortdurend. Integendeel, de hevigste pijn is van de allerkortste duur, en de pijn die in het lichaam de lust slechts in lichte mate overtreft, houdt niet dagenlang aan. De echt langdurige ziekten, tenslotte, gaan gepaard met meer lichamenlijk welbevinden dan pijn.

5 Het is niet mogelijk om aangenaam te leven zonder verstandig, goed en rechtvaardig te leven, en evenmin is het mogelijk om verstandig en goed en rechtvaardig te leven zonder aangenaam te leven. Zonder dit is aangenaam leven onmogelijk.³

1 Zie *Ep. Men.* 123-124. 2 Zie *Ep. Men.* 124-125. 3 Zie *Ep. Men.* 132. De tekst van deze passage is in de zeventiende eeuw gerestaureerd door Cassendi. De tekst zoals overgeleverd in de verschillende handschriften was hopeloos corrupt, en de laatste zin, die er nu als een overbodig dubbel bijhangt, is waarschijnlijk een latere toevoeging van iemand die de tekst kopieerde, bedoeld om de moeizame te volgen overgeleverde tekst te verhelderen.